

Wojciech Zięta

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw SGGW w Warszawie

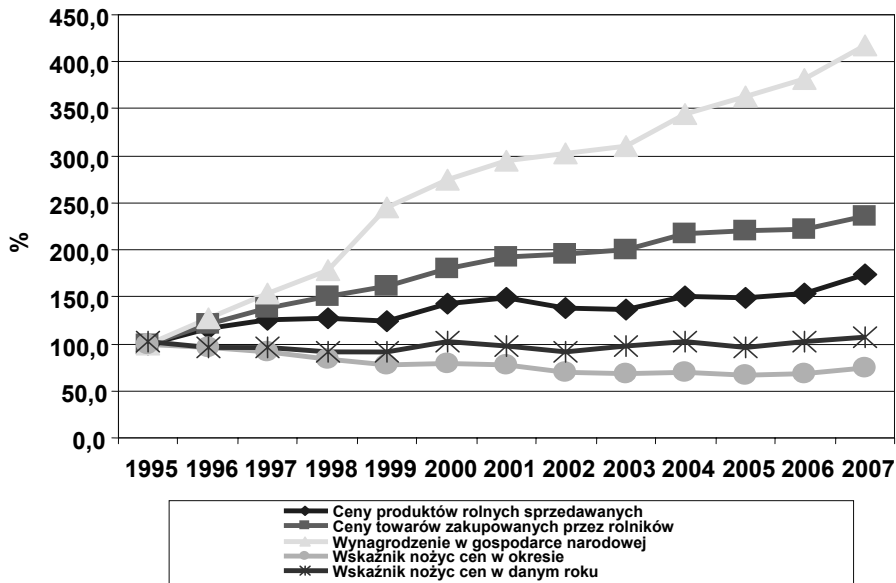
Model polskiego rolnictwa – wobec aktualnych wyzwań

Wstęp

Podjmując próbę określenia modelu polskiego rolnictwa w perspektywie przynajmniej jednego pokolenia, należy wyjść od scharakteryzowania podstawowych prawidłowości występujących w gospodarce rynkowej, w tym w odniesieniu do rolnictwa. Należy także dokonać oceny aktualnej sytuacji w rolnictwie. W związku z tym w artykule zostaną omówione następujące zagadnienia: tendencje w zakresie kształtowania się relacji cen czynników produkcji i cen produktów zbywanych przez rolników, tendencje zmian wielkości gospodarstwa paritetowego, związek między poziomem gospodarczego rozwoju kraju a strukturą gospodarstw, aktualna struktura obszarowa gospodarstw w Polsce na tle wybranych krajów i na tym tle model polskiego rolnictwa.

Tendencje zmian cen czynników produkcji i cen produktów rolnych

Między cenami czynników produkcji a cenami produktów rolniczych zbywanych przez rolników występują określone relacje o jednoznacznym kierunku zmian. Dotyczą one przede wszystkim tendencji w zakresie kształtowania się cen podstawowych czynników produkcji w gospodarce narodowej i w rolnictwie. Ilustracją takich procesów jest wykres na rysunku 1. Jego analiza wskazuje, że najwyższą dynamikę wzrostu wykazują koszty pracy w działach pozarolniczych, których głównym składnikiem są wynagrodzenia. Koszty te nie pozostają bez wpływu na sytuację dochodową rolników. Wskaźnik wzrostu kosztów pracy w latach 1995–2007 wyniósł około 420%, niższy był wskaźnik wzrostu cen środków produkcji nabywanych przez rolników, wyniósł 240%. Zdecydowanie niższy był wskaźnik wzrostu cen produktów rolnych sprzedawanych przez rolników, który w tym okresie wyniósł zaledwie 170%. Wskaźnik nożyc cen w poszczególnych latach wyniósł około 100%. W latach 1998–2000 i 2002–2003

Rysunek 1

Zmiany cen czynników produkcji i produktów rolniczych w Polsce w latach 1995–2007
 Źródło: Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej (w latach 1996, 2000, 2005, 2007, 2008), IERiGŻ – PIB, Warszawa

był niższy od 100%, w pozostałych latach przekraczał 100%, a w 2007 roku wynosił 106,5%. Był to jednak wyjątkowo korzystny rok dla rolnictwa. Wskaźnik nożyc cen w całym analizowanym okresie był zdecydowanie niekorzystny dla rolnictwa i w 2007 roku wynosił około 75%. Oznacza to, że koszty pracy i ceny środków do produkcji rolniczej rosły zdecydowanie szybciej (o 25%) niż ceny zbytu produktów rolniczych. Występujące tendencje są charakterystyczne dla wszystkich krajów o gospodarce rynkowej. Mają one charakter ponadczasowych prawidłowości i powodują spadek jednostkowej opłacalności produkcji rolniczej. Chcąc osiągnąć dochód z gospodarstwa przynajmniej na poziomie parytetowym (podobnym do wynagrodzeń pracowników w działach pozarolniczych), rolnicy muszą zwiększać skalę produkcji. Cel ten mogą osiągnąć przez wzrost poziomu ekonomicznej wydajności pracy, którą wyraża wartość produkcji w przeliczeniu na jednego zatrudnionego zgodnie z wzorem:

$$E_{wp} = P/Z$$

gdzie:

E_{wp} – ekonomiczna wydajność pracy,

P – wartość produkcji,

Z – liczba zatrudnionych.

- Wzrost ekonomicznej wydajności pracy rolnicy mogą osiągnąć przez:
- wzrost wartości produkcji przy stałym zatrudnieniu,
 - zmniejszenie zatrudnienia przy dotychczasowym poziomie produkcji,
 - szybsze tempo wzrostu produkcji od tempa wzrostu zatrudnienia,
 - szybszy spadek zatrudnienia od spadku produkcji.

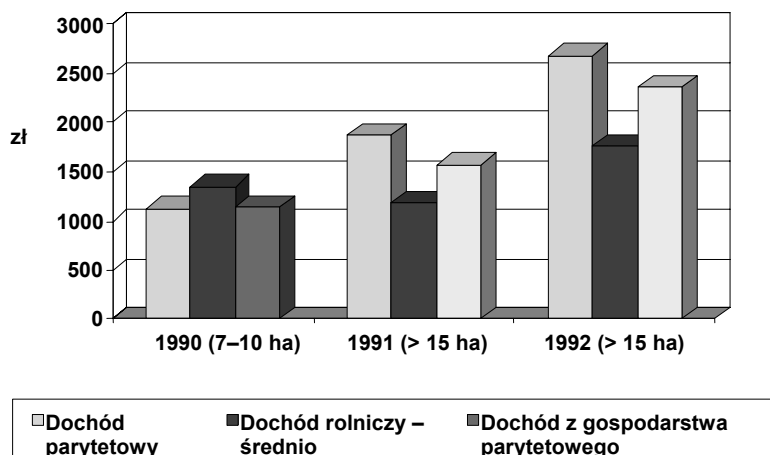
Wykorzystanie pierwszego sposobu byłoby bardzo wskazane, jednak napotyka barierę popytu. Potencjał polskiego rolnictwa jest zdecydowanie wyższy niż potrzeby rynku wewnętrznego. Szansą jest eksport produktów rolnych. Jego rozwój zależy przede wszystkim od sprawności przedsiębiorstw handlu i przetwórstwa rolnego. Trudno liczyć na wielki przełom w tym zakresie. Drugi sposób wiąże się z utrzymaniem produkcji rolniczej na dotychczasowym poziomie z jednoczesnym spadkiem zatrudnienia w rolnictwie. Tempo tego spadku jest uzależnione od rozwoju gospodarki i możliwości stworzenia miejsc pracy dla ludności rolniczej w innych działach gospodarki. W tym zakresie także trudno liczyć na wielkie zmiany. Tempo rozwoju naszej gospodarki jest ograniczone. Sposoby trzeci i czwarty są kombinacją dwóch pierwszych sposobów i trudne do wykorzystania.

Z przedstawionych danych wynika, że jedynym realnym sposobem poprawy sytuacji dochodowej rolników jest wzrost powierzchni gospodarstw. Byłby on możliwy pod warunkiem rezygnacji części rolników z dalszego prowadzenia działalności rolniczej, aby pozostali mogli zwiększać powierzchnię swoich gospodarstw i osiągać zadowalające dochody. Tempo rezygnacji części rolników z dalszego prowadzenia działalności rolniczej uzależnione jest od stopnia rozwoju gospodarczego kraju, który warunkuje tworzenie miejsc pracy dla ludności poza rolnictwem.

Tendencje zmian powierzchni gospodarstwa parytetowego

W wyniku zdecydowanie wyższego tempa wzrostu kosztów pracy i cen środków produkcji od cen zbytu produktów rolniczych następuje spadek jednostkowej opłacalności produkcji rolniczej. Rolnik chcąc osiągnąć satysfakcjonujący go dochód, przynajmniej na poziomie parytetowym, musi zwiększać sprzedaż produktów. Przy występującej barierze popytu jedynym sposobem realizacji tego celu jest powiększanie powierzchni gospodarstwa. Na rysunkach 2–5 przedstawiono zmiany w powierzchni gospodarstwa parytetowego. W 1990 roku dochód na poziomie parytetowym rolnik mógł uzyskać z gospodarstwa o powierzchni 10 ha UR. W kolejnych dwóch latach powierzchnia ta wzrosła do ponad 15 ha (rys.

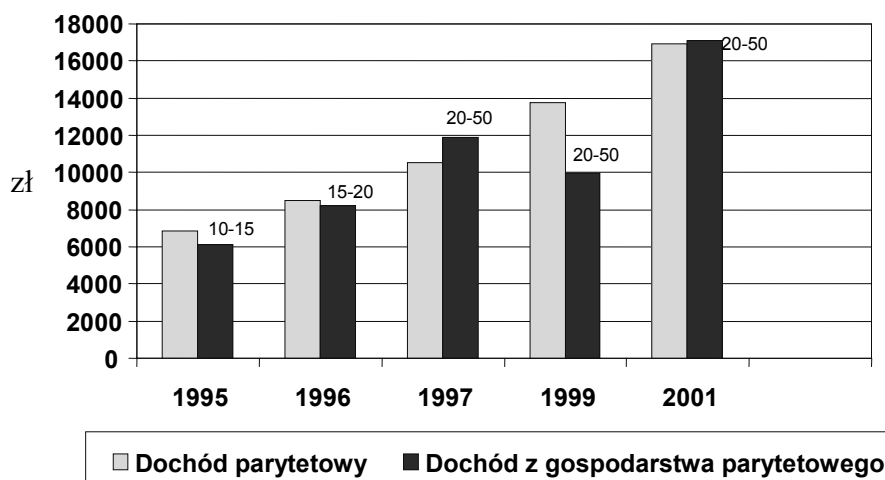
2). W latach 1995–2001 powierzchnia gospodarstwa parytetowego zawierała się w przedziale 20–50 ha UR (rys. 3). Wyniki rachunkowości gospodarstw rolnych w systemie FADN wskazują, że minimalna powierzchnia gospodarstwa parytetowego w 2005 roku zawarta była w przedziale 20–30 ha UR w zależności od regionu (rys. 4). W tym roku dochód parytetowy wynosił 28,3 tys. zł na jednego zatrudnionego.

Rysunek 2

Poziom dochodu rolniczego i parytetowego w latach 1990–1992

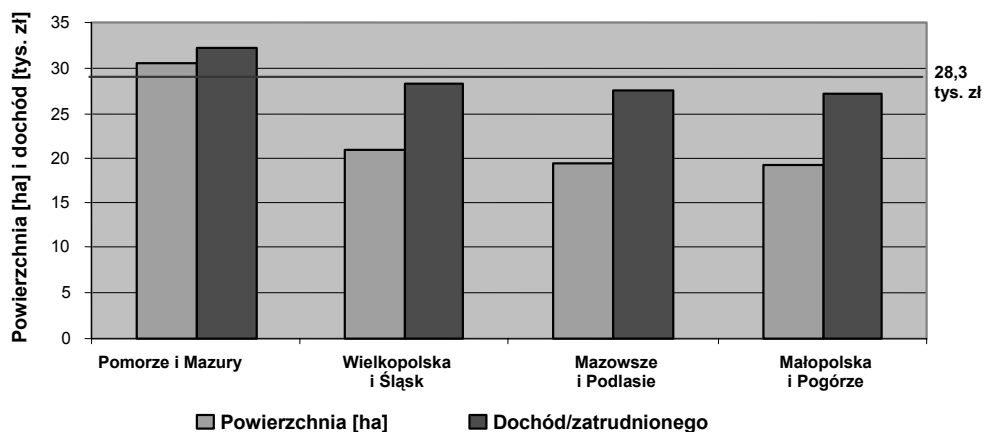
Źródło: [15]

Rysunek 3

Poziom dochodu rolniczego i parytetowego w latach 1995–2001

Źródło: [15]

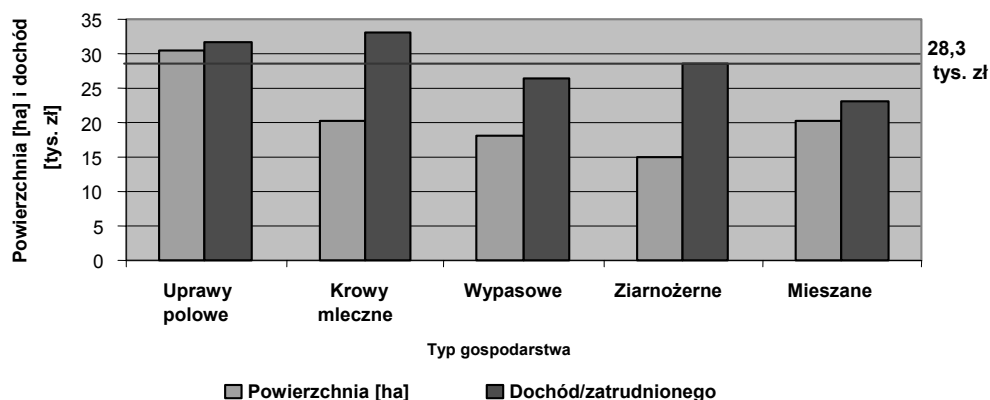
Rysunek 4

Powierzchnia gospodarstwa parytetowego w 2005 roku w regionach według FADN

Źródło: [5]

W regionie Pomorze i Mazury powierzchnia ta wynosiła ponad 30 ha UR, natomiast w pozostałych regionach powyżej 20 ha UR.

Występuje także zróżnicowanie powierzchni gospodarstwa parytetowego w zależności od typu rolniczego (kierunku produkcji) (rys. 5). W gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną (uprawy polowe) powierzchnia wynosiła powyżej 30 ha UR. W gospodarstwach mlecznych powierzchnia parytetowa wynosiła około 20 ha UR. Najmniejsza powierzchnia gospodarstwa parytetowego wystąpiła w typie „ziarnożerne” obejmującym gospodarstwa trzodowe i drobiowe, które kupują pasze treściwe niezbędne do produkcji. Z podanymi

Rysunek 5

Powierzchnia gospodarstwa parytetowego w 2005 roku w typie gospodarstw według FADN

Źródło: [5]

wynikami korespondują wyniki badań W. Józwiaka, z których wynika, że w latach 2004–2006 wielkość gospodarstwa parytetowego wynosiła około 35 ha, co odpowiadało wielkości ekonomicznej gospodarstwa z przedziału 16–40 ESU¹ (tab. 1). Uogólniając można stwierdzić, że w wyniku prawidłowości przedstawionych na rysunku 1 powierzchnia gospodarstwa parytetowego ciągle rośnie. W najbliższych kilku latach osiągnie prawdopodobnie wielkość 50 ha UR. Stąd administracyjne ograniczanie powierzchni gospodarstwa zawarte w projekcie zmian ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa nie ma racjonalnego uzasadnienia [7].

Tabela 1

Rentowność kapitału własnego i dysparytet dochodowy w polskich gospodarstwach w latach 2004–2006 według W. Józwiaka

Wyszczególnienie	Lata	Wielkość gospodarstw w ESU					
		2–4	4–8	8–16	16–40	40–100	>100
Powierzchnia UR		8,0	11,5	19,8	35,1	70,4	259,2–726,0
Wskaźnik rentowności kapitału własnego (%)	2004	-11,2	-4,5	-0,5	6,4	12,4	20,4
	2005	-10,9	-7,5	-1,4	5,0	10,6	19,4
	2006	-10,0	-6,1	0,1	6,1	11,4	14,9
Stopy dysparytetu dochodowego (%)	2004	88,0	94,0	99,6	102,8	106,0	120,6
	2005	87,3	92,0	97,6	100,6	103,7	118,0
	2006	92,4	97,3	103,2	106,4	109,8	124,9

Źródło: [6]

Poziom gospodarczego rozwoju kraju a wielkość gospodarstw rolniczych

W tabeli 2 przedstawiono zależności między poziomem gospodarki a poziomem rolnictwa w wybranych krajach europejskich. Za kryterium podziału krajów o silnej gospodarce przyjęto poziom PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca. W krajach o silnej gospodarce poziom PKB na 1 mieszkańca zawarty był w przedziale 35–71 tys. USD, natomiast w krajach o niskim poziomie gospodarki PKB na 1 mieszkańca zawarty był w przedziale 10–25 tys. USD. Podane dane odnoszą się do 2005 i 2006 roku [10; 11]. Poziom rolnictwa określono za pomocą ekonomicznej wielkości gospodarstw wyrażonej w ESU.

Przykładem krajów o silnej gospodarce i wysokim poziomie rolnictwa są: Belgia, Dania, Holandia, Francja, Niemcy i Wielka Brytania. Wielkość gospo-

¹ ESU (European Size Unit) jest miarą ekonomicznej wielkości gospodarstwa. Jedno ESU odpowiada równowartości 1200 EUR standardowej nadwyżki bezpośredniej.

Tabela 2

Poziom gospodarki narodowej a poziom rolnictwa w wybranych krajach

Poziom gospodarki	Poziom rolnictwa (wielkość gospodarstwa w ESU)			
	wysoki		niski	
Wysoki	Belgia	97,7	Austria	29,4
	Dania	101,0	Finlandia	40,4
	Holandia	137,6	Włochy	28,9
	Francja	74,7	Irlandia	20,7
	Niemcy	90,8	Szwecja	50,7
	Wielka Brytania	111,3		
Niski	Rep. Czech	107,7	Grecja	9,4
	Słowacja	127,0	Litwa	64,7
			Polska	10,2
			Węgry	18,2

Źródło: [1; 10; 11; 17]

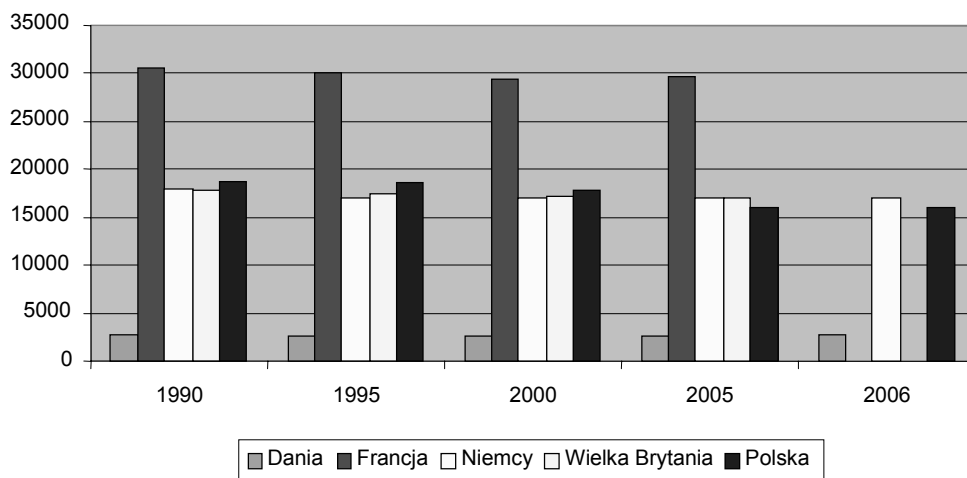
darstw w tych krajach zawarta była w przedziale 75–140 ESU. W krajach o silnej gospodarce i niskim poziomie rolnictwa wielkość gospodarstw zawarta była w przedziale 20–50 ESU. Przykładem takich krajów są: Austria, Finlandia, Włochy, Irlandia i Szwecja.

Republika Czech i Słowacja są przykładem krajów o niskim poziomie gospodarki i wysokim poziomie rolnictwa. Ostatnia grupa to kraje o niskim poziomie gospodarki i niskim poziomie rolnictwa. Przykładem są: Grecja, Litwa, Polska i Węgry. Z tej grupy wyróżnia się Litwa, gdzie gospodarstwa reprezentowane w systemie FADN charakteryzowały się nieco większą ekonomiczną wielkością gospodarstw, co wiąże się z zachowaniem znaczącego udziału gospodarstw wielkoobszarowych powstałych na bazie dawnych spółdzielni produkcyjnych i przedsiębiorstw państwowych w rolnictwie.

Uogólniając można stwierdzić, że istnieje ścisły związek między poziomem gospodarczego rozwoju kraju a poziomem jego rolnictwa, ocenianego na podstawie ekonomicznej miary wielkości gospodarstwa rolnego. Miara ta jest daleko bardziej precyzyjna niż miary powierzchniowe tak ulubione przez polityków.

Aktualna struktura obszarowa gospodarstw w Polsce na tle wybranych krajów

Polska jest krajem o znacznych zasobach ziemi. Powierzchnia UR Polski w 2006 roku wynosiła około 17 mln ha i była porównywalna z powierzchnią UR w Niemczech i Wielkiej Brytanii (rys. 6). Zdecydowanie większą powierzchnią

Rysunek 6

Powierzchnia użytków rolnych w Polsce i wybranych krajach (tys. ha)

2006 – Francja, Wielka Brytania – brak danych

Źródło: [10; 11]

dysponuje Francja (około 30 mln ha). Dania z kolei jest państwem, który dysponuje stosunkowo małymi zasobami ziemi (około 2 mln ha), prowadzi jednak produkcję na bardzo wysokim poziomie intensywności. Polska dysponując stosunkowo wysokim zasobem ziemi ma wszelkie warunki aby być ważnym producentem rolnym w Unii Europejskiej. Aby być konkurencyjnym nie wystarczy dysponować wysokim potencjałem produkcyjnym (ziemią i pracą), a należy posiadać zdolne do konkurencji podmioty gospodarcze – gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze. Wyrazem siły ekonomicznej rolnictwa jest powierzchnia gospodarstw.

W tabeli 3 przedstawiono liczby charakteryzujące zmiany powierzchni gospodarstw w Polsce i w wybranych krajach europejskich w latach 1975–2005. We wszystkich analizowanych krajach nastąpił istotny wzrost powierzchni gospodarstw. Najsilniej wzrosła powierzchnia gospodarstw w Belgii i w Niemczech, gdyż prawie trzykrotnie. W Belgii powierzchnia wzrosła z 10,6 ha w 1975 roku do 29,6 ha w 2005 roku. W Niemczech natomiast powierzchnia gospodarstw wzrosła z 13,7 ha do 42,5 ha. Ponaddwukrotnie wzrosła powierzchnia gospodarstw w Danii i we Francji. W Wielkiej Brytanii wzrost powierzchni był stosunkowo niski, wynosił zaledwie 11,4%, jednak powierzchnia gospodarstw w tym kraju była największa i w 2005 roku wynosiła 65,4 ha. W Polsce wzrost powierzchni gospodarstwa był mały i wynosił w tym okresie zaledwie 56% (z 5,5 ha w 1975 roku do 8,6 ha w 2005 roku).

Można w tym miejscu postawić pytanie: w jaki sposób następował wzrost powierzchni gospodarstw w analizowanych krajach? Odpowiedź na to pytanie

Tabela 3

Zmiany powierzchni gospodarstw w wybranych krajach UE i w Polsce

Kraje	Powierzchnia gospodarstwa (ha UR)			
	1975	2003	2005	Wskaźnik zmian (1975 = 100)
Belgia	10,6	25,9	29,6	296,0
Dania	22,4	55,1	54,6	243,7
Francja	22,4	45,8	49,3	220,1
Holandia	12,8	23,8	23,7	185,0
Irlandia	22,3	32,3	32,3	145,0
Niemcy	13,7	41,3	42,5	310,3
Wielka Brytania	58,7	65,8	65,4	111,4
Włochy	6,2	6,7	7,5	121,6
Polska	5,5	8,7	8,6	156,0

Źródło: [10; 11]

dają liczby przedstawione w tabeli 4, a dotyczące udziału dzierżaw w użytkowaniu gruntów. Dane z lat 1975–2002 obrazują średni udział dzierżaw we wszystkich gospodarstwach, natomiast dane dotyczące 2006 roku pochodzą z gospodarstw uczestniczących w systemie FADN. Jest to próba reprezentatywna, dla 90% gospodarstw towarowych. Dzierżawa gruntów jest najprostszym i ekonomicznie uzasadnionym sposobem zwiększenia powierzchni gospodarstw. W takich krajach jak Belgia i Francja udział dzierżaw zawarty jest w przedziale 70–80%. Wysoki udział dzierżaw występuje również w Niemczech

Tabela 4

Udział dzierżaw w użytkowaniu gruntów w wybranych krajach UE i w Polsce (%)

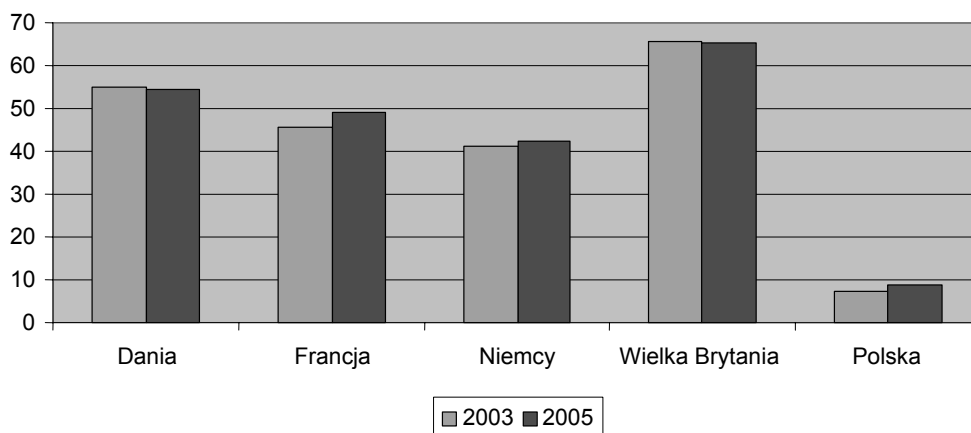
Kraje	Lata			
	1975	1993	2002	2006
Belgia	72,9	67,2	74,7	74,7
Dania	14,1	21,1	26,5	27,8
Francja	48,2	60,7	82,1	83,3
Holandia	44,3	35,4	42,0	40,1
Irlandia	3,5	11,9	19,2	16,9
Niemcy	29,5	61,0	62,6	63,0
Wielka Brytania	43,3	38,1	63,4	43,2
Włochy	22,4	22,2	41,8	38,2
Polska	2,5	6,1	22,5	27,9

Źródło: [1; 10; 11]

(63,0%) i Holandii (40%). We wszystkich analizowanych krajach wystąpił istotny przyrost udziału dzierżaw. W Polsce udział dzierżaw w latach 1975 i 1993 był bardzo niski i wynosił odpowiednio 2,5 i 6,1%. Istotniejszy udział wystąpił w 2002 roku, głównie za sprawą dzierżaw gruntów z Zasobu Skarbu Państwa.

Uogólniając dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że w warunkach gospodarki rynkowej, gdzie zachodzi potrzeba ciągłego zwiększania powierzchni gospodarstw, dzierżawa jest tym sposobem użytkowania gruntów, który umożliwia transfer ziemi z jednych gospodarstw do drugich, bez ponoszenia wysokich nakładów kapitału na zakup gruntów, który ulega zamrożeniu. Dzięki temu rolnicy mogą posiadane środki przeznaczyć na nowoczesne i efektywne technologie produkcji. Podstawowym warunkiem właściwego funkcjonowania systemu dzierżaw są stabilne warunki dzierżawy. W naszych polskich warunkach poczucie stabilności dzierżawców jest bardzo niskie z uwagi na systematyczne podejmowanie przez polityków próby rewizji prawomocnie zawartych umów z Agencją Nieruchomości Rolnych, a wcześniej z AWRSP. Przykładem takich prób jest projekt ustawy o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw [7].

Wyrazem siły ekonomicznej gospodarstw rolniczych jest obok miar ekonomicznych powierzchnia gospodarstwa. Na tym tle Polska wyraźnie odbiega od krajów Europy Zachodniej charakteryzujących się silnym rolnictwem. Na rysunku 7 przedstawiono średnią powierzchnię gospodarstw w latach 2003–2005 w Polsce i w wybranych krajach. Najbardziej korzystną, a jednocześnie największą powierzchnią dysponują gospodarstwa Wielkiej Brytanii, gdzie w tych latach średnia wielkość gospodarstwa wynosiła około 65 ha. Również duża po-

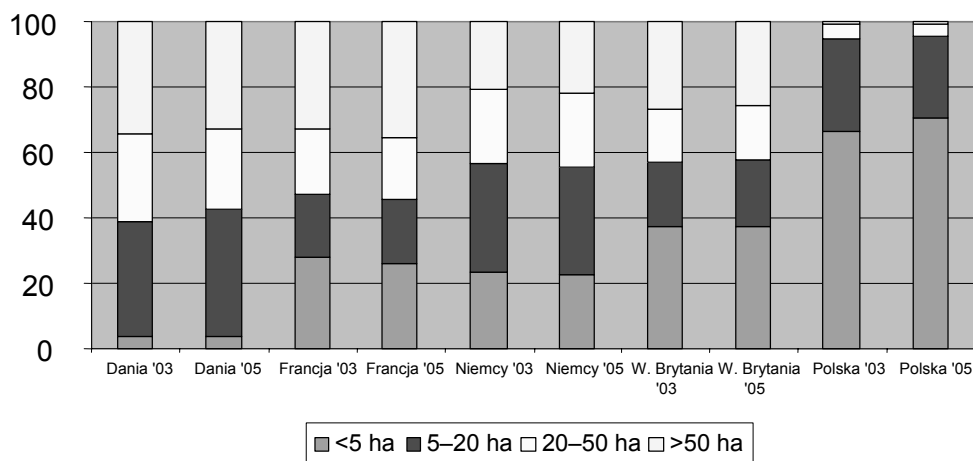
Rysunek 7

Średnia powierzchnia gospodarstw w latach 2003–2005 w Polsce i wybranych krajach (ha)

Źródło: [10, 11]

wierzchnia gospodarstw była w Danii (ponad 50 ha). We Francji i w Niemczech powierzchnia gospodarstw przekraczała 40 ha. W Polsce w analizowanych latach średnia powierzchnia gospodarstw wynosiła około 8 ha i w sposób bardzo zdecydowany różniła się od średniej powierzchni gospodarstw w analizowanych krajach.

Średnia powierzchnia gospodarstw jest wypadkową ich struktury obszarowej. Na rysunku 8 przedstawiono strukturę obszarową gospodarstw w Polsce i w analizowanych krajach. Na podkreślenie zasługuje bardzo duży udział gospodarstw o powierzchni do 5 ha. W latach 2003–2005 udział gospodarstw o powierzchni poniżej 5 ha wynosił odpowiednio 66,5 i 70,1%. Także udział gospodarstw z przedziału 5–20 ha był duży i wynosił odpowiednio 28,5 i 24,6%. W Polsce w analizowanych latach bardzo mały był udział gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha i wynosił 0,8%, podczas gdy w pozostałych analizowanych krajach udział ten zawarty był w przedziale 20–35%.

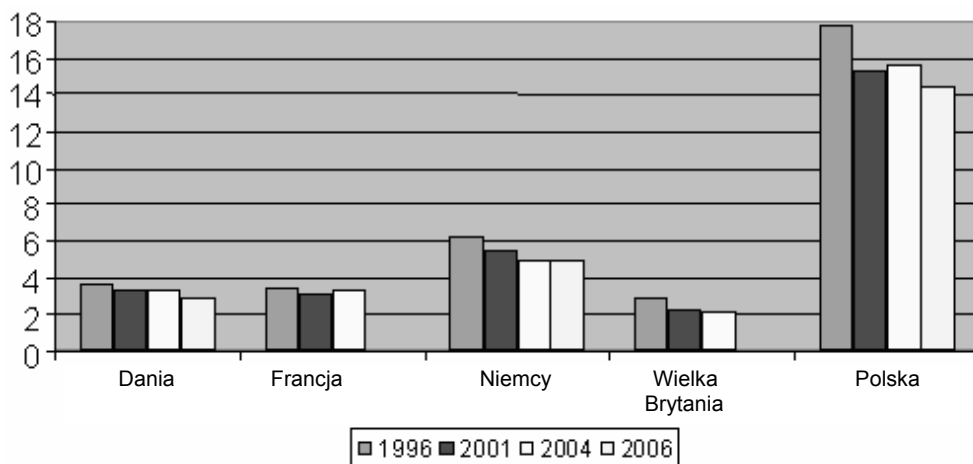

Rysunek 8

Struktura gospodarstw w latach 2003–2005 wybranych krajach (%)

Źródło: [10; 11]

Z powierzchnią gospodarstw ściśle korespondują zasoby pracy w rolnictwie. Na rysunku 9 przedstawiono zasoby pracy wyrażone liczbą pracujących w rolnictwie na 100 ha UR w Polsce i wybranych krajach w latach 1996–2006. W tym okresie zaobserwowano tendencję spadkową w zatrudnieniu. W Danii i we Francji poziom zatrudnienia wyrażony liczbą pracujących na 100 ha UR wynosił około 3, niższy był w Wielkiej Brytanii, gdzie w ostatnim analizowanym 2006 roku poziom zatrudnienia wynosił 2. W Niemczech poziom zatrudnienia był nieco wyższy i w ostatnich latach wynosił około 4,5. W Polsce, mimo spadku

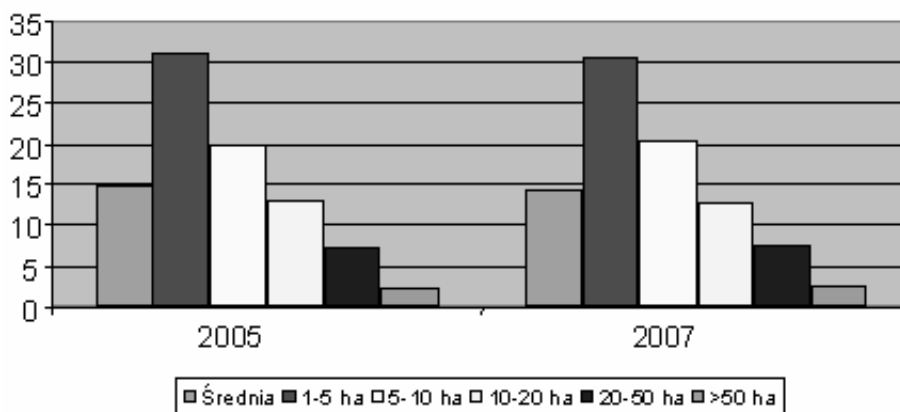
Rysunek 9

Pracujący w rolnictwie w Polsce i wybranych krajach (osób/100 ha)

Źródło: [10; 11]

w analizowanych latach, poziom zatrudnienia był bardzo wysoki i w ostatnim z analizowanych lat przekraczał 14 osób na 100 ha UR. Oznacza to, że na jednego pracującego przypadało nieco ponad 7 ha UR, podczas gdy w Wielkiej Brytanii aż 50 ha UR.

Stwierdza się wysoki stopień zróżnicowania pracujących w gospodarstwach w Polsce w zależności od powierzchni użytków rolnych (rys. 10). W latach 2005–2007 średni poziom zatrudnienia wynosił nieco powyżej 14 osób na 100 ha UR. W gospodarstwach o powierzchni 1–5 ha wynosił ponad 30 osób na 100 ha UR. W gospodarstwach powyżej 50 ha kształtował się na poziomie 2–3 osób

Rysunek 10

Pracujący w grupach obszarowych w Polsce (osób/100 ha)

Źródło: [3; 4]

na 100 ha UR i był zbliżony do poziomu zatrudnienia w analizowanych krajach Europy Zachodniej. Stąd pożądane jest zwiększanie udziału gospodarstw o większej powierzchni. Proponowane zmiany w ustawie nie sprzyjają poprawie struktury obszarowej gospodarstw.

Model polskiego rolnictwa

Na model polskiego rolnictwa wpływa wiele czynników, związanych głównie z globalizacją i integracją europejską. Niezależnie od tych czynników o charakterze zewnętrznym, olbrzymią rolę odgrywają trwałe procesy koncentracji, które zachodzą w bezpośrednim otoczeniu rolnictwa, głównie w przedsiębiorstwach handlu i przetwórstwa rolnego. Te procesy w sposób bezpośredni prowadzą do wzrostu skali produkcji w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych. Wymuszają także wzrost jakości produktów rolnych. Tylko jednostki produkcyjne w rolnictwie o odpowiedniej skali będą w stanie sprostać wymogom handlu i przetwórstwa rolnego.

W naszej strefie klimatycznej można wyróżnić dwa skrajne modele organizacyjne rolnictwa:

- model rolnictwa tzw. plantacyjnego, charakterystycznego dla niektórych stanów USA, Ameryki Południowej i Australii,
- model rolnictwa zachodnioeuropejskiego

Model plantacyjny charakteryzuje się zanikiem tradycyjnie pojmowanych gospodarstw rolniczych, zwłaszcza rodzinnych. Produkcją surowców rolniczych zajmują się wyspecjalizowane firmy w formie prawnej spółek kapitałowych prowadzące działalność na dużych przestrzeniach. Spółki te najczęściej powiązane są kapitałowo z przedsiębiorstwami przetwórstwa rolnego. Produkcja zwierzęca prowadzona jest metodami przemysłowymi o wielkiej skali produkcji. Ten system produkcji powoduje najczęściej duże obciążenie środowiska naturalnego.

Model rolnictwa zachodnioeuropejskiego oparty jest na formie gospodarstw rolniczych w zdecydowanym stopniu o charakterze rodzinnym, o mniejszej skali produkcji, w których coraz większą uwagę zwraca się na jakość środowiska przyrodniczego. Między gospodarstwami występują powiązania w formie integracji poziomej, co zwiększa ich siłę przetargową w stosunku do przedsiębiorstw handlu rolnego, oraz powiązania o charakterze integracji pionowej, pozwalającej rolnikom w partycypacji korzyści osiąganych przez przedsiębiorstwa handlu i przetwórstwa rolnego.

Biorąc pod uwagę warunki naszego kraju, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że dominować będzie w najbliższej przyszłości model rolnictwa zachodnioeuropejskiego oparty na gospodarstwach rodzinnych. Obok tej formy

prawno-organizacyjnej występować będą również inne formy prawne, np. spółki z o.o., szczególnie w regionach Polski północnej i zachodniej, gdzie do 1990 roku dominowały gospodarstwa państwowe. Formy spółek będą występować również w przyszłości, jednak nie będą odgrywać decydującej roli.

W grupie gospodarstw rodzinnych, które są i będą formą dominującą, obserwuje się nasilające zjawisko polaryzacji, polegające na powstawaniu z jednej strony gospodarstw towarowych z tendencją do powiększania powierzchni i skali produkcji, a z drugiej strony gospodarstw o małej powierzchni (do 5 ha UR) i słabym kontakcie z rynkiem. Zwiększanie się liczby i udziału w użytkowaniu ziemi tych grup gospodarstw następuje kosztem gospodarstw z przedziału 5–20 ha UR. Gospodarstwa towarowe o powierzchni ponad 15 ha już obecnie użytkują około 44% użytków rolnych, a ich udział w produkcji towarowej wynosi ponad 60%. Poziom intensywności produkcji w tej grupie gospodarstw jest wysoki i będzie wzrastał, powodując obciążenie środowiska naturalnego. Podmioty te będą jednak zmuszone do stosowania metod produkcji przyjaznych dla środowiska naturalnego. Należy przypuszczać, że dominować w nich będzie system tzw. integrowanej produkcji, w którym stosowane będą zasady dobrej praktyki rolniczej.

Druga grupa gospodarstw o małej powierzchni nastawiona jest wyłącznie lub głównie na zaspokajanie własnych potrzeb. W tych gospodarstwach dominować będzie ekstensywny system produkcji, co nie jest równoznaczne z przestrzeganiem zasad dobrych praktyk rolniczych. W większości gospodarstwa te dysponują wyeksploatowanym sprzętem rolniczym, np. starymi opryskiwaczami, nie posiadają płyt gnojowych i odpowiednich zbiorników na gnojówkę i gnojowicę. Polaryzacja powierzchni gospodarstw będzie także źródłem problemów społecznych, szczególnie rolników prowadzących gospodarstwa o powierzchni 5–20 ha. Część z nich przejdzie do grupy gospodarstw o małej powierzchni nastawionych na samozaopatrzenie i nie będzie zdolna do podejmowania dodatkowej pracy poza rolnictwem.

Uogólniając dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że w Polsce w najbliższej, dającej się przewidzieć przyszłości dominować będzie model rolnictwa dualnego, w którym występować będą dwie grupy gospodarstw: tzw. socjalne i towarowe.

Prowadząc rozważania na temat modelu rolnictwa polskiego, należy podjąć dyskusję nad formami organizacyjno-prawnymi gospodarstw. Należałoby wyróżnić dwie formy podmiotów gospodarczych w rolnictwie, a mianowicie: gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze. Mianem przedsiębiorstw rolniczych należałoby obok różnego typu spółek i spółdzielni określić gospodarstwa rodzinne o charakterze towarowym. Spełniają one wszystkie merytoryczne warunki przedsiębiorstw. Są wyodrębniane pod względem prawnym, organizacyjnym

i ekonomicznym i nastawione są na produkcję towarową. Spełniają zatem wszystkie cechy przedsiębiorstwa, mimo że według ustawy o działalności gospodarczej nie zalicza się ich do przedsiębiorstw.

Druga skrajna grupa to podmioty o małej powierzchni nastawione na produkcję na własne potrzeby. Należy określić je mianem gospodarstw. Miałyby one charakter gospodarstw socjalnych.

Wyróżnienie tych dwóch grup podmiotów mogłoby stanowić podstawę reformy KRUS i systemu podatkowego. Rolnicy prowadzący przedsiębiorstwa rolnicze powinni być traktowani tak, jak inni przedsiębiorcy i być objęci ubezpieczeniem w ZUS i systemem podatku dochodowego. Problemem do rozwiązania pozostaje kwestia określenia granicznej wielkości produkcji towarowej przedsiębiorstwa rolniczego. W związku z tym należałoby dokonać likwidacji KRUS, a wszystkich pracujących w rolnictwie (w tym rolników prowadzących gospodarstwa rolne) objąć jednolitym system ubezpieczeń w ZUS. W stosunku do rolników prowadzących gospodarstwa socjalne, a także obywateli o niskich dochodach należałoby natomiast przewidzieć wsparcie finansowe składki ubezpieczeniowej z budżetu państwa.

Dyskusyjne są stosowane dotychczas w rozwiązaniach prawnych (ustawa o ustroju rolnym z kwietnia 2003 r.) powierzchniowe miary wielkości gospodarstw rolniczych. Wprowadzanie powierzchniowych ograniczeń wielkości gospodarstw nie ma ekonomicznego uzasadnienia. O wielkości przedsiębiorstwa decyduje wielkość produkcji i jako pomocnicza miara wielkość zatrudnienia. Intensywnie prowadzone przedsiębiorstwo ogrodnicze z produkcją pod osłonami o powierzchni 5 ha wytwarza produkcję towarową o równoważnej wartości z gospodarstwem nastawionym na produkcję roślinną o powierzchni 1000 ha użytków rolnych. W takim gospodarstwie przy obecnie dostępnych technologiach produkcji zatrudnienie może wynosić 5 osób, a nawet mniej. Według systemu klasyfikacji stosowanego do małych i średnich przedsiębiorstw takie przedsiębiorstwo rolnicze zaliczone byłoby do grupy mikroprzedsiębiorstw, czyli bardzo małych. Według stosowanych miar powierzchniowych takie przedsiębiorstwo będzie zaliczone do wielkoobszarowych, na dodatek określone jako obszarnicze o negatywnym wydzwieku. Poprawa struktury obszarowej gospodarstw nie może następować przy stosowaniu barier powierzchniowych, które zawarte są w ustawie o ustroju rolnym. Ustawa ta jest anachroniczna i powinna być co najmniej w istotny sposób znowelizowana. Wszelkie ograniczenia i ingerencja państwa nie spowodują poprawy struktury obszarowej gospodarstw, gdyż jedynym czynnikiem warunkującym te procesy jest poziom rozwoju gospodarczego kraju, który umożliwi przejście części pracujących w rolnictwie do działalności pozarolniczej.

Wnioski

Przeprowadzone rozważania upoważniają do sformułowania następujących wniosków:

1. Wobec szybszego tempa wzrostu kosztów pracy poza rolnictwem i cen środków produkcji od tempa wzrostu cen produktów rolniczych następuje spadek jednostkowej opłacalności produkcji rolniczej.
2. Podstawowym i realnym sposobem zmniejszania dystansu między dochodami zatrudnionych w rolnictwie i poza rolnictwem jest wzrost ekonomicznej wydajności pracy w rolnictwie, który można osiągnąć głównie przez wzrost powierzchni gospodarstw.
3. Najprostszym i ekonomicznie uzasadnionym sposobem powiększania powierzchni gospodarstw jest dzierżawa pod warunkiem zapewnienia trwałości umów dzierżawy.
4. Proponowane zmiany w ustawie o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa podważają wiarygodność państwa jako strony w umowie dzierżawy.
5. Tempo poprawy struktury obszarowej w drodze dzierżaw i zakupów ziemi jest uzależnione od poziomu gospodarczego rozwoju kraju, który stwarza rolnikom możliwości pracy poza rolnictwem.
6. Model polskiego rolnictwa będzie miał charakter dualny. Występujące procesy polaryzacji gospodarstw prowadzą do wykształcenia się z jednej strony grupy gospodarstw wysokotowarowych, a z drugiej strony grupy gospodarstw socjalnych – nietowarowych lub bardzo nisko towarowych.
7. Gospodarstwa towarowe powinny być traktowane jak przedsiębiorstwa ze wszystkimi konsekwencjami i powinny być płatnikami podatku dochodowego.
8. Rolnicy powinni być objęci jednolitym ubezpieczeniem w ZUS. Osoby prowadzące gospodarstwa socjalne i o bardzo niskich dochodach powinny otrzymać wsparcie z budżetu w formie częściowej dopłaty do składki ubezpieczeniowej.

Literatura

1. Agriculture – FADN:F.A.D.N. – FADN PUBLIC DATA 2008.
2. Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej (w latach 1996, 2000, 2005, 2007, 2008). IERiGŻ – PIB, Warszawa.
3. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006.
4. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. Główny Urząd Statystyczny Warszawa 2008.

5. CZEKAJ T.: Dochodowość materialnych czynników produkcji w gospodarstwach osób fizycznych w 2005 r. [w:] Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i w innych krajach unijnych w latach 2004–2005. IERiGŻ – PIB, Warszawa 2007.
6. JÓZWIAK W., MIRKOWSKA Z.: Polskie gospodarstwa rolne w pierwszych latach członkostwa. Zag. Ek. Rolnej 2. 2008.
7. Projekt ustawy o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw. MRiRW, 2008.
8. Raport z działalności Agencji Nieruchomości Rolnych na Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa w 2007 r. Agencja Nieruchomości Rolnych, Warszawa 2008.
9. REISCH E.: Rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Niemczech. Postępy Nauk Rolniczych, 3/2004.
10. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. GUS, Warszawa 2006.
11. Rocznik Statystyczny RP (1996–2007). GUS, Warszawa.
12. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2002, Warszawa 2003.
13. STEFFEN G.: Przedsiębiorstwa rolnicze w Europie Zachodniej. Postępy Nauk Rolniczych 3/2004.
14. WILKIN J.: Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. [w:] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020. IRWiR, Warszawa 2008.
15. ZIĘTARA W.: Ekonomiczna i społeczna wydajność pracy w różnych typach gospodarstw rolniczych. Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 40/2000.
16. ZIĘTARA W.: Wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw. Roczniki Naukowe SERiA. Warszawa 2003.
17. ZIĘTARA W.: Specyficzne przyrodnicze, organizacyjne i ekonomiczne cechy rolnictwa. Postępy Nauk Rolniczych 3/2004.

Model of Polish Agriculture – in the Face of Current Challenges

Abstract

In the paper tendencies of changes of factors of production prices in agriculture, agricultural products in the span of 1995–2007 as well as changes of parity farm area. As the result of faster growth rate of factors of production costs than agricultural prices, there occurs permanent increase of parity farm area. It causes deterioration of farmer's income situation in comparison with working in non-agricultural branches. The main cause of deepen differences in the income situations of farmers is low mobility of labour factor in agriculture as well as land factor. Changes of the area of agricultural farms in Poland in comparison with chosen European countries were also presented. Against a background of that the model of Polish agriculture was presented.

